

V době koronavirové se přirozeně otevírá otázka evropského spolenectví. Ne nadarmo jeden z tvůrců společné Evropy – Jean Monnet říkal, že idea bude ukována během krizí, avšak zeptejme se: kdo si přeje krize? Ekonom Tomáš Cvrček, který vyučuje evropské dějiny v na jedné z londýnských univerzit nabízí polemický pohled na význam rozumu – mohutnosti, která dovoluje člověku „panovat“, ovšem v dobách krizí i navrhovat řešení, která by v dobách míru byla nemyslitelná. Snažme se nyní „zapomenout“ na aktuální události a nechme se pozvat k polemické meditaci, která je bytostně evropském tématu. Doufám, že člověk skrze kritický rozum získává nadhled.

Dialog byl veden koncem roku 2017 v Liberci.

... Meditace o kritickém myšlení ...

MS: *Co říci na vaši otázku o Evropě a kritickém myšlení? Jsem přesvědčen, že kritické myšlení vzniká konfrontací lidského poznání s životním rozvrhem. Řekl bych, že je to vlastně vnitřní potřeba.*

TC: Spousta lidí evidentně kritické myšlení nepotřebuje, tento druh myšlení je netrápí. Jsou mezi námi takoví, které to trápí, ale i ti, jimž je to jedno. O potřebě naučit lidi kritickému myšlení se hovoří velmi často. Lidé „nekriticky papouškují“, že je potřeba kritického myšlení, což je vlastně „contradictio in adjecto“. Pokud se nad tím zamyslím, zvažuji hlavně, jak bych to studenty měl naučit. Mám-li přednášku, mohu tam konfrontovat dvě různé hypotézy k nějakým problémům – třeba proč bylo zrušeno otroctví. Máte zde několik hypotéz a nyní se budeme zabývat tím, jak argument funguje zevnitř, co z něj vyplývá, co z něj nevyplývá. Poté se podíváte na to, zda historické skutečnosti, jak je máme zachovány v archivních materiálech, odpovídají hypotéze, a tam se v zásadě dozvíte, který argument ob stojí lépe, který hůř. V konečném důsledku studenty naučím dvě penza znalostí – a to jak fungují dvě hypotézy. Skvělé bude, odnese-li si z toho student způsob, jak rozlišit dvě hypotézy, z nichž jedna by měla být dobrá, druhá asi špatná, ovšem též mohou být obě chybné. To však již kantor plně zvládnout nemůže. Zde by mělo platit: koně můžete přivést k vodě, ale pít musí sám.

MS: *Souhlasím s vaším přístupem. Možná má slova budou kacířská. Doba, kdy se spontánně mohlo rozvíjet kritické myšlení, byla skvělá v tom, že režim, v němž jste žil, který vám ustavičně něco předkládal (k věření), a vy tušíte, dokonce dojdete sám k resumé, že to, co propaganda režimu hlásá, je falešné, umělé a vede vás na scesti! To byl minulý režim před rokem 1989.*

TC: Myslíte si tedy, že komunistický režim byl pravým „učitelem“ pro rozvoj kritického myšlení?

MS: *Oslavy na Prvního máje a Velké říjnové revoluce byly něčím, co člověka muselo „trknout“. Jestli jsou zrovna oslavovány ty správné dějinné okamžiky... Já osobně jsem sympatizoval s disentem, s lidmi, kteří se snažili pojmenovat běh dějin pravdivě.*

TC: Oponoval bych, poněvadž pro rozvoj kritického myšlení je daleko lepší prostředí, kde každodenně vedle sebe existují různé neřešitelné koncepce, kde konflikt myšlenek je institucionalizován. Je to soubor politických sil v rámci demokratického soupeření. Tam je – podle mého – daleko větší prostor pro rozvoj kritického myšlení, jelikož různé názorové skupiny si navzájem mluví do života, a proto debata je stále otevřená. Vždy do toho může někdo šlápnout, zatímco předlistopadový režim se tvářil, že konflikt již ustal, revoluce již zvítězila, čímž „máme hotovo“ a další debata není důležitá, případně bude to debata pouze o technických otázkách, nicméně o zásadní koncepční spor nepůjde.

MS: *Myslel jsem toto: kritičnost mohla vyrůstat ze samotného člověka. Otevřel jste zahraniční rozhlas a slyšel úplně jiné hodnocení běhu dějin, které jste právě osobně zažíval...*

TC: ... to nebylo tak jednoduché.

MS: *Zahraniční vysílání bylo rušeno. Jsem přesvědčen, že pokud člověk vychází zevnitřku, kritičnost je odlišná od té, kde kritičnost je institucionalizovaná. Jak to vidíte Vy?*

TC: Co se děje v otevřenějších poměrech, to má pro rozvoj kritického myšlení tu výhodu, že konflikt myšlenek, jejich nedořešenost je součástí každodenního života. Stále si někdo stěžuje, že se lidé hádají. To však je svědectví, že tříbení názorů neustále probíhá a stále je v každém dni obsaženo. Tato představa je však pro mnoho lidí nepříjemná. To je podhoubí, z něhož v dobrém vyrůstá tlak se k něčemu postavit.

MS: *Řeknu-li to jinak: je-li svět polyfonní a každý něco říká, někdy je obtížné se vůči tomu vymezit.*

TC: Nepochybují a nerozporují.

MS: *Jste-li v totalitním režimu, jenž neustále „mele tu svou“ a teze je kontinuální, vy se proti tezi můžete ...*

TC: ... vymezit snáze. To však není kritické myšlení, poněvadž máte sice lépe viditelného nepřítele, ovšem kritické myšlení v tom původním významu slova - krisis jako soud, úsudek, tam je potřeba, aby nebylo snadné zjistit, kdo je nepřítel, aby to bylo komplikované. Právě na tom se cvičí onen fortel.

MS: *Jsem přesvědčen, že vy když každý den zakoušíte souboj s jiným naladěním, přesto si v sobě můžete vytvořit koncept světa, jenž vám vnitřně vyhovuje. Vyjdete-li z domova, víte, jaký svět bude, jelikož svět je statický, neproměnlivý, neboť revoluce již zvítězila. Jste-li silný, dokážete svět pozorovat, přijímat z něj informace, následně sílíte, máte i snazší pohyb ve světě, který je charakteristický velkou pluralitou názorů.*

TC: Vaše vysvětlení se mi vůbec nezdá.

MS: *Jsem přesvědčen, že tam, kde je viditelný nepřítel, můžete ustrnout. Komunisté jsou špatní a tím to hasne.*

TC: V čem má žít člověk v otevřených poměrech, to je právě každodenní nepříjemnost, že není plně jasné, kdo má pravdu. Neustále se musí realita prověřovat, někdy má zdánlivě pravdu jedna, poté druhá strana. Možná naleznete mnoho disidentů a jeden mně napadá z hlavy. Vezměte si disidenta Petra Cibulku. Ten velmi přesně pochopil, že komunisté jsou špatní a nekomunisté jsou dobří. Není to člověk, u nějž bych řekl, že je příkladem osobnosti s kritickým myšlením, neboť brzy po revoluci se ukázalo, že je schopen věřit mnoha věcem, které nyní vidíme jako dost problematické.

... Přístup k realitě ...

MS: *Pane doktore, souhlasím s vámi, avšak hájil jsem pozici, kterou jsem vnitřně zakoušel. Označil bych se, že jsem člověk postupného osmělování. Nejsem tím, který by se vrhnul do studené vody. Člověk se musí postupně adaptovat na teplotu vody, v níž bude plavat či pobývat. Můj přístup nemusí být vyhovující lidem žijícím v zaběhlé demokracii, kde spor je čímsi běžným. Uznávám, že cesta ke kritickému myšlení je pro každého osobitá, těžká, každý si je musí „osahat“, poté musí přijmout odpovídající přístup. Vím, možná nejsem srozumitelný, ale snad dialog podstatu vyřčených slov pročistí.*

TC: Budeme-li se bavit o tom, jaká forma společenského fungování je vhodná, která nabízí lepší prostředí pro rozvoj kritického myšlení, tam z mé strany není sporu. Doba před listopadem 1989 byla

jasná. Příliš příkladů kritického myšlení zde představit nemůžeme. Toto poznalo mnoho lidí, nicméně vyznat se v komplikovanější změti demokratické soutěže, v tom je skutečný prubířský kámen. Máme disidenty, kteří obstáli v prvním, ale neobstáli v druhém.

MS: *Vyslovím něco, s čímž možná budete souhlasit. Zjistím-li, že režim, v němž žiju, utlačuje mé svobody, mohu hledat lidi podobného životního přístupu. Myslím si, že minulý režim „pomáhal“ vzniku množství různých bytových seminářů.*

TC: O čem hovoříte, se dělo v Praze. Sám pocházíte z malého lázeňského města Poděbrady. Pokud se tam někdo našel, byl sám.

MS: *Ne zcela. Zním jednoho duchovního, jenž sloužil v Hradci Králové. Ten byl signatářem Charty 77 a čile udržoval kontakty s lidmi z centra.*

TC: Vidíte - tam, kde se děly věci.

MS: *Myslím si, že člověk, který je vnitřně puzen k tomu, aby pojmenoval skutečný stav věcí, bude přirozeně tíhnout k malým ostrůvkům „pozitivní deviace“*

TC: To však nic nemění na faktu, že za totality to bylo daleko těžší. Dnes lidé také hledají soupeřníky, nicméně je to daleko jednodušší. Střetávání a diskuse se může dít na daleko širší bázi. Dialog, který zde vedeme, ten by se v roce 1975 nestal. Pokud by se odehrál, asi by koloval mezi úzkou skupinou lidí.

MS: *Lidé s kritickým myšlením se setkávali a výrazem toho byl i podnětný dopis Václava Havla Gustavu Husákovi. Jsem přesvědčen, že setkávání lidí s kritickým pohledem na svět bylo možné, i když bylo těžší, a proto kritické myšlení v samotné podstatě bylo ze společnosti vytěsňováno různými způsoby. Kdo přemýšlel alternativně, byl ostrakizován.*

TC: Přesto, demokratická politika byla polem rozvoje demokratického myšlení.

MS: *Principiálně s vámi souhlasím, ale má to přece jeden háček. Vy když jste kriticky myslel před rokem 1989, byl jste v hledáčku těch, kteří nabízeli kritický pohled na procesy v Čechách. Mám na mysli Rádio svobodná Evropa, Hlas Ameriky, BBC, Deutsche Welle, ale i režimní buňky. Budete-li dnes kriticky uvažovat, kdo si vás všimne?*

TC: Ten, koho to bude zajímat. Pokud si vás nikdo nevšimne, proč rozhovory natáčíte? Proč například máte internetové stránky? Proč celou aktivitu děláte, když si toho stejně nikdo nevšimne? Vyjdu z vašeho příkladu. Vy to děláte přesně z tohoto důvodu.

MS: *Sám ke svému úkolu přistupuji jako péči o duši.*

TC: Usilujete o to, aby si toho někdo všiml, proto děláte, co děláte.

MS: *Všední kritické myšlení je nabídka, ovšem může být považováno za znak. Kritické myšlení svítí člověku na cestu jakožto vyjádření úcty k pohybu Všehomíra. Jsem rád za to, že je člověk při té životní cestě doprovázen někým, kdo má potřebu kritického myšlení, protože víme, že jsme ve světě, kde je někdy kritické myšlení nebezpečné pro struktury světa, bojí se otřesů atd.*

TC: Připomínám, že kritické myšlení bylo před rokem 1989 těžší - a to nejen z praktických důvodů, poněvadž za vámi mohl přijít člen StB za účelem infiltrace do sledovaného společenství. Lidé se hledali, potřebovali se dostat ke zdrojům, aby zkoumali myšlenky do hloubky v celém kontextu, aby se setkali se zdroji cizojazyčnými. Všechny tyto věci byly několikanásobně těžší. Podněty pro kritické

myšlení byly slabší právě proto, že nepřítel byl jednoznačně identifikovatelný, zatímco v demokratickém souboji – tam se to mohlo řešit dnes a denně, kdo má pravdu. Jeden účastník může mít pravdu v jedné, druhý v jiné otázce – a to je na tom velmi obtížné.

MS: *Nerozporuji. Otázka je, kdo vás poté poslouchá.*

TC: Dostat se k posluchačům je daleko snazší než před rokem 1989 – a to nejen z politického, ale čistě technologického hlediska. Někdo vás poslouchá. Že o vás nevysílá Svobodná Evropa, je pravda. Na druhou stranu jsem celkem rád, že nežiji v situaci, kde se musím utěšovat, že o mně jako o kritickém elementu někdo mluví. Budete-li o něčem kriticky myslet, své posluchače to naleznou, má-li to hlavu a patu. Je mnoho lidí, kteří si myslí, že by měli více posluchačů, než mají, co si vesmír dovoluje, že mi nevěnuje takovou pozornost, jakou si představuji. To není problém prostředí, ale autora.

... Výuka kritického myšlení v Evropě ...

MS: *Rád bych se zeptal, jak vy v Anglii učíte studenty kritickému myšlení?*

TC: Nemám na to speciální odpověď. Kritické myšlení vnímám jako sadu nástrojů, případně intelektuálních postupů. To je potřeba naučit se na něčem. Přednáším konkrétní témata – v mém případě jde o hospodářské dějiny. Historie nabízí mnoho zajímavých příkladů, kontroverzí, kde je nutné se v tom zorientovat. Máte historickou otázku, kterou se snažím přednést, co si o ní lidé myslí a proč. Musím doufat, že kritické myšlení přijde s nabízenými tématy.

MS: *Podobně jako když dítě začne říkat: já sám. Chci se zeptat na jednu skutečnost. Dlouhodobě žijete v Londýně, v Británii. Převládajícím přístupem je skepse vůči velké racionalitě a empirismus. Podíváte-li se do kontinentální Evropy, specificky do střední Evropy, naleznete tam důraz na racionalitu.*

TC: Myslíte?

MS: *Máte tam zástupce Adama Smithe, dále je to Adam Ferguson versus Immanuel Kant, Friedrich W. Hegel.*

TC: To máte 18. století. Vyjmenoval jste tři lidi z oblasti filozofie. Je to dostatečně reprezentativní? Charakterizuje to celou Británii, spíše než určitou intelektuální tradici? Možná, že v medicíně je to, co jste uvedl, obráceně. Kontinentální medicína je praktická a anglická konstruovaná na rozumu. Je těžké hodnotit celonárodní intelektuální tradici.

MS: *Tuším, že Tomáš Masaryk se něčeho takového dopouštěl. On spekoval o významu Čechů a přiřazoval jim humanitu.*

TC: Od historiků dostal co proto. Historická eschatologie se nesetkala s velkým úspěchem. Nevím, zdali to považujeme za největší přínos.

MS: *Možná i proto Jan Patočka napsal Kacířské eseje, aby byla otřesena jistota „dějinného programu“, a to, že nějaký národ měl vývoj předurčený. Jinými slovy ke kritičnosti se musí dopracovat každý jedinec sám.*

TC: Asi ano.

MS: *Občas se tážu, co by znamenalo, kdyby lidé, s nimiž se setkáváme, po nějakém otřesu opomenuli všednost, úkony, které jsou ritualizovanými postupy?*

TC: Myslíte si, že by si lidé například přestali čistit zuby?

MS: *Mnohé věci máme za samozřejmé, jsou tak všední.*

TC: Jsou součástí každodenníhoustru, a proto mohu dělat něco jiného. Kdybych každý den měl promýšlet, jestli si zuby vyčistit mám, či ne, jsem přesvědčen, že bych dospěl ke stejnému závěru. Jednoduše jsem se k tomu odhodlal a nevracím se k tomu.

MS: *Někdy je lepší dodržovat řád, jaký jsme přejali, příliš to nepromýšlet, protože kdyby to vše člověk opětovně prozkoumával a sebe samého znejistil, svět by nezažíval dynamiku.*

TC: Nevracet se k otázkám není dobrý nápad. Je nastolena jistá otázka, tedy si ji nějak vyřeším, ovšem nestane-li se něco nového, co původní závěr zpochybní, za bernou minci беру to, k čemu jsem prvotně dospěl. Jako špatný princip mi to nepřijde. Na světě je mnoho příkladů, že tak činíme. Občas lze otevřít starou otázku, nicméně existuje jistá úspora času, pokud některé skutečnosti již máme vyřešeny.

... Rozum a víra ...

MS: *Pane doktore, zastavme se u tématu rozumu a víry. V našem prvním setkání mluvíme o víře jako nedílné součásti evropského prostoru. Víra je součástí člověka samotného. Jak uvažujete o vzájemném doplnění víry a rozumu?*

TC: Nevidím v nich protiklad. V evropském kontextu má víra místo v křesťanském vyjádření. V současné debatě má se za to, že víra je přitakání rozumu výroku, který je nedokazatelný. Ze čtení Nového zákona je předložena mnohem častěji víra ve smyslu spolehnutí se, důvěra v boží zaslíbení. Myslím si, že v Epištole Židům je jedna pasáž, kde vírou je, že Bůh existuje. To je tato víra ve smyslu: věřím, že tento výrok je pravdivý. Ve spoustě ostatních výroků o víře se většinou jedná o spolehnutí na skutečnost, že život má smysl, že Bůh nás vysvobodí, případně tento druh otázek. V tomto směru nejde o věc intelektuální. Víra v Boha je podobná, jako když dítě důvěřuje – tedy má víru ve své rodiče. Uvedu příklad: můj tříletý hoch neřeší, zdali otec existuje, ale je tam víra, že se o mě postará, případně, že se na mě může spolehnout. V tomto rozumu, jenž se zabývá tím, čemu se dá věřit, čemu se dá přitakávat, co je potřeba odmítnout, pak s vírou v tomto směru není v rozporu.

MS: *Máte víru prostou, která jde za božím hlasem, dále víru filozofů, která obsah věřeného promýšlí. Jde o to, že věci, které překračují rozumové poznání, chápeme nedokonalým rozumem.*

TC: I v tomto směru můžeme k víře přistupovat. Víra jako pracovní hypotéza. Jsou věci, které přesně nedokážu dohlédnout, nejsem schopen je dokázat, nedokážu je ověřit, ovšem na otázku si nějaký názor musím nalézt. Tam se člověk rozhodne pro jednu z mnoha variant, kdy se mi toto bude zdát jako nejpravděpodobnější.

... Pravidla - ekonomové - pravidla ...

MS: *Jak se díváte na ekonomy, kteří zdůrazňují význam pravidel? Ta jsou někdy důležitější než naše rozumové poznání. Budete-li dodržovat pravidla, budete žít v přehledné společnosti. Budete-li mít i štěstí, váš život bude blahobytný.*

TC: Pravidla mají svůj důležitý účel. Pravidla, o nichž jste se zmínil, jsou pravidly každodenního styku mezi lidmi v hospodářském životě, kde účel spočívá v tom, že nám umožňují odhadnout, co můžeme čekat od druhého člověka. Máme státy, kde existují pravidla pro výběr daní, to znamená, že subjekt, jak podnikatel, tak zaměstnanec může odhadnout jednání systému. Pokud se pravidla dodržují, každý ví, kolik z jeho výdělku bude muset odvést do státní pokladny, jak se to počítá, jaké

mohou přijít kontroly atd.

MS: *A co rozumové poznání?*

TC: Zde je představa, že pravidla, která existují, jsou též výsledkem společenských tlaků. Jsou to výsledky určité dosažené rovnováhy. Síly, které přispívají k formaci pravidel, nemusí nutně být explicitně viditelné, ale přesto nějakým způsobem ovlivňují to, nakolik jsou pravidla vynutitelná, případně prakticky uplatnitelná atd. Začne-li nějaký sociální inženýr kritizovat systém a navrhopvat změny, může se stát, že je tam nějaká oblast, kterou nedohlédne, a nové pravidlo se ukáže být horší.

MS: *Můžeme říci: zde se přistupuje takto: pochopíme-li, že předávaná pravidla jsou osvědčená, víme zároveň, že je záhodno tato pravidla k vlastnímu prospěchu dodržovat. Pokud bychom přepracovali nastavenou (a již ověřenou) strukturu, docházelo by k neefektivnostem.*

TC: Ano, dá se to vyjádřit tímto způsobem.

MS: *Někteří z nás by v tom viděli přítomnost citu.*

TC: Řekli by si: věříš v pravidla. Věř a nalezněš optimum. Zdali lidé v pravidla věří a považují je za přijatelná, s něčím jsou schopni se ztotožnit, pak pro fungování pravidel je právě toto čímsi důležitým. Nezapomínejme: papír snese vše. Můžete si do sbírky zákonů napsat, co chcete. Bude-li se 90 procent obyvatel domnívat, že toto pravidlo je hloupé, a nebudou je dodržovat, zbylých 10 procent bude mít těžkou práci je uvést v život.

MS: *Jak se pak pozná dobré pravidlo?*

TC: Pro efektivní vynucení je nutné spolehnout se na nějaké určité přitakání ze strany obyvatelstva, jistou kritickou část, která se pravidlem nakonec bude řídit. Nezapomínejme, žijeme podle neformálních pravidel.

MS: *Pozdravíme, poděkujeme. Je to výraz slušnosti.*

TC: Vzpomeňme na jazyková pravidla.

MS: *Existují též pravidla „dress code“.*

TC: Ta ovšem v zákoně nemají žádnou oporu, ...

MS: *... ale symbolická hodnota je velká.*

TC: Dodržujeme je pro to, že se ve společnosti nalézá drtivá většina lidí, kteří takovým pravidlům dávají význam a považují je za dobrý nápad.

MS: *Dobrá, zde vidíte, jak spolu rozum a víra koexistují. To znamená, že někteří z nás, kteří se víře vysmívají ve společenském prostoru, jsou sami proti sobě.*

TC: Víra je také předmětem kritického zhodnocení. Mnoho lidí věří spoustě věcí, které jsou směšné. Ten výsměch je namístě, či lépe řečeno – a priori bych jej nevyklučoval. Vzpomínám si na Chestertonův výrok: opakem víry není nevíra, ale pověřčivost. Nakonec víra se změní v „obalamunitnost“. Není dobré se tomu posmívat, ovšem i tato skutečnost patří to do kritického diskursu o tématech víry.

MS: *Vy však kritický diskurs můžete provozovat na akademické půdě, ovšem vystoupíte-li*

z akademické půdy, je lepší si držet distanc, jelikož se můžete stát předmětem nevraživosti.

TC: To je však riziko povolání.

MS: *V další části dialogu s doktorem Tomášem Cvrčkem zmíníme otázky víry, mýtů, revoluce.*